

Mato Zovkić

KORIJENI PRAVA POJEDINACA I ZAJEDNICA U SVETOME PISMU

Dokumenti crkvenog Učiteljstva i rasprave teologa iznose u posljednjih tridesetak godina pri obradi ljudskih prava biblijske tekstove, iako su svjesni da je tema o ljudskim pravima ušla iz profanog područja u razmišljanje Crkve. U biblijskim tekstovima možemo naći korijene ljudskih prava, ali ne sam izraz »ljudska prava« u smislu kako ga upotrebljava *Deklaracija Ujedinjenih naroda* iz god. 1948. i drugi međunarodni dokumenti. Nova svijest o pravima ljudi svih vjera, rasa i nacija nama kršćanima poticaj je da pažljivije čitamo i odgovornije primjenjujemo smjernice svetih knjiga o čovjeku prema Božjem planu.

O kakvim je pravima riječ? Jean-Marie Aubert, francuski katolički stručnjak za socijalnu etiku, u svojoj knjizi o ljudskim pravima i evanđeoskom oslobođenju ubraja u osnovna prava pojedinih osoba pravo na slobodu, jednakost i na život, sa svim posljedicama koje su u to uključene. U socijalna prava obitelji, ljudskih skupina, naroda, država i cijele ljudske zajednice ubraja: pravo na međunarodni mir, pravo na razvoj, pravo na zdravu ljudsku okolinu u prirodi, pravo na domovinu i vlastitu kulturu, pravo na političko uvjerenje i djelovanje u skladu s takvim uvjerenjem, pravo na socijalno zdravlje i kvalitetan život u vremenu tehničke civilizacije te ekonomijska prava — od prava na rad i doličnu plaću do prava na odmor i slobodno vrijeme.¹ Ljudi različitih uvjerenja, vjernici i ateisti, slažu se da je temelj ljudskih prava dostojanstvo ljudske osobe kao pojedinca te kao člana obitelji, naroda i ljudske zajednice.

U traganju za biblijskom podlogom ljudskog dostojanstva, a time i ljudskih prava, mogli bismo navoditi tekstove za svaku spomenutu te-

---

¹Usp. J. M. AUBERT, *Droits de l'homme et libération évangélique*, Editions du Centurion, Paris, 1987. Služio sam se talijanskim prijevodom: *Diritti umani e liberazione evangelica*, Editrice Queriniana, Brescia 1989, preveo Fausto Sardi, 283 str.

mu², vodeći dakako računa o drukčijim povijesnim i kulturnim prilikama u kojima su nastale svetopisamske knjige. No mislim da je korisniji uvid u svetopisamsko prikazivanje čovjeka kao slike Božje, u dekalog kao svojevrstu povelju prava osobâ i zajednica te u Isusovu solidarnost s malenima, siromašnima, bolesnima i obespravljenima. Budući da je Sveto pismo knjiga kojom nas Bog odgaja za sebe i jedne za druge, biblijsko razmišljanje o ljudskim pravima uključuje spremnost da prava drugih uočavamo, poštujemo i promičemo prije nego što kriknemo da »drugi« gaze naša prava.

Mi kršćani živimo na području gdje neki naši sugrađani drukčijih uvjerenja kritički čitaju povijest Crkve, predbacujući joj da nije činila ono što naučava na području ljudskih prava. Mi, istina, možemo navesti primjere papa³ i svetaca⁴ koji su i u mračnim vremenima svestranog gaženja ljudskih prava dizali svoj glas u prilog obespravljenih. Ipak smo svjesni da zbirku svetopisamskih knjiga valja gledati u svjetlu vremena u kojemu su nastajale. Povijesne prilike utjecale su ne samo na ljude koji su pisali svete knjige nego i na vjernike koji su ih kasnije čitali i tumačili. Dokument papinske komisije *Justitia et pax Crkva i ljudska prava* iz godine 1974. hrabro dopušta kritičko gledanje na pogreške prošlosti, ali

---

²Usp. A. PENNA: »I diritti umani nel Vecchio Testamento«, u G. CONCETTI, *I diritti umani. Dottrina e prassi*, Editrice AVE, Roma 1982, str. 61—95. Razradivši dostojanstvo čovjeka kao slike Božje prema Post 1,26—29, autor istražuje u starozavjetnim tekstovima pravo na život, na jednakost s posebnim osvrtom na položaj robova, siromaha i stranaca. U 2 Kr 1, 7 i Izr 29,26 nalazi izraz *mišpat iš*, koji bi se mogao prevesti s »pravo čovjeka«, ali se iz konteksta vidi da to nije pravo u današnjem smislu govora o ljudskim pravima.

³U vrijeme kad su europski kršćani osvajali Južnu Ameriku, okrutno progonili i izrabljivali tamošnje starosjediocce te oimali njihova imanja, Pavao III napisao je u enciklici *Sublimis Deus*, od 19. lipnja 1537, i ovo: »U našoj gorljivosti da pomognemo američkim Indijancima, iako znamo da se i drukčije govori, proglašavamo da spomenutim Indijancima i drugim narodima koje kršćani mogu otkriti ne smiju biti oduzeta sloboda i njihova dobra (pa makar ne željeli prihvatiti vjeru u Isusa Krista) i da oni svoju slobodu mogu slobodno i zakonito uživati«; prijevod donosi P. SUDAR, *Crkva između prava čovjeka i prava vjernika*, Sarajevo 1989, str. 8 i bilješka 53. na str. 17 (rukopis).

⁴Španjolski isusovac Petar Claver (1580—1654) proveo je 40 godina u Kolumbiji ublažavajući patnje crnaca koje su kršćani silom oimali u Africi i prodavali u ropstvo. Nije organizirao nikakvu vojnu protiv trgovanja robljem. U Kartageni, gradu koji je bio glavna trgovačka luka novog svijeta za robove, skupljalo se svake godine oko 10000 robova koji su putovali brodovima u tako očajnim uvjetima da je trećina putnika umirala u toku putovanja. Papa Pavao III (1534—1549) i Pijo IX (1846—1878) zabranjivali su trgovinu robljem, ali je ona nažalost cvala. Claver je u luci dočekivao silom dovedene robove, previjao im rane, nastojao ih krstiti, kako bi stekli osnovni uvjet da mogu biti oslobođeni ropstva. Usp. L. FOLEY, *Saint of the Day*, Cincinnati, St. Anthony Messenger Press, Cincinnati, 1975, Vol 2, str. 77—79; J. METZLER, »*Petrus Claver*«, *LThK*, 8, str. 356—357. J. M. AUBERT, *nav. dj.*, str. 23.

Kad govorimo o zauzimanju isusovaca za ljudska prava nekršćana, vrijedan je spomena i Alfonso Salmeron (1515—1585), koji je u svjetlu Pisma promatrao prezir kršćana svojega vremena protiv Židova kao rase. Oslanjajući se na Ef 2, 11—22, žali što kršćani ne smatraju da je Krist »ubio svako neprijateljstvo« (r. 18). Za razliku od drugih redovničkih zajednica onog vremena, koje su zbog različitih razloga odbijale primiti obračene Židove u svoje redove, Salmeron i Laynez su pridonijeli da tu predrasudu isusovci ne prihvate; usp. W. RADER, *The Church and Racial Hostility. A History of Interpretation of Ephesians 2: 11—22*, J. C. B. Mohr, Tübingen 1978, str. 68—70.

ne zato da osuđujemo one koji su prije nas nedosljedno čitali i provodili Bibliju nego da učimo iz prošlosti:

Ipak, u povijest Crkve misao i akcija nisu u svim razdobljima branili i promicali prava ljudske osobe s dostatnom jasnoćom i energijom. Ako Crkva danas svojim Učiteljstvom i svojim djelovanjem-predstavlja na području ljudskih prava važan faktor, cijenjen i tražen od građanskog društva, u zajedničkom nastojanju radi uspješnog, djelotvornog i punog ostvarenja temeljnih prava svakog ljudskog bića, pošteno je priznati da takvo nastojanje nije bilo stalno u toku stoljeća.

Povijesni put provedbe ljudskih prava u sklopu građanske i crkvene zajednice pokazuje se nekoliko stoljeća zamračen i zapriječen stajalištima i institucionalnim strukturama koje su otežale proces te provedbe (br. 17).⁵

Utjecaj povijesnih prilika na formulaciju i tumačenje ljudskih prava u Svetom pismu

Sveto pismo je riječ Božja nama upućena izvornim izrazima te književnom vrstom i povijesnim prilikama svetih pisaca. Upozoravamo na neke točke iz ogromnog područja ljudskih prava kojima su pisci Biblije i vjernici tokom povijesti drukčije pristupali nego mi danas.

1. *Žena* je, prema Bibliji, zajedno s muškarcem stvorena na sliku i priliku Božju (Post 1, 27). Ona ga u braku toliko dopunjava da postaju jedno tijelo pa nijedno drugo biće među Božjim stvorenjima nije od takve pomoći muškarcu kao što je žena (Post 2, 20—24). Biblija prikazuje likove velikih žena kao što su Sara, Mirjam, Debora, Judita, Estera, majka sedmorice mučenika iz makabejskog ustanka, Isusova majka, Akvilina žena Priska i druge. Međutim, Biblija se nije mogla u formuliranju dostojanstva i poslanja žene sasvim oteti društvenim strukturama prošlosti. Tako se poligamija spominje kao činjenica: Abraham je imao tri žene, Jakov dvije, Samuleov otac dvije, David deset, Salomon sedamsto žena kneževskog roda i trista inoča. Iz formulacije o pravima dviju žena istog muža, od kojih mu je jedna draga a druga mrska (Pn 21, 15—17) vidimo da prije babilonskog sužanjstva poligamija nije bila rijetka, ali su to sebi mogli priuštiti samo bolje stojeći muškarci. Nikome nije padalo napamet — ni ocu udavače ni proscu — da je višeženstvo gaženje dostojan-

---

⁵ PONTIFICIA COMMISSIONE «JUSTITIA ET PAX», *La chiesa e diritti del uomo*, Documento di lavoro n. 1, 10 dicembre 1974, Tipografia poliglotta Vaticana 1975, 72 str. Služio sam se tekstom objavljenim u *Enchiridion vaticanum* 5, Edizioni Dehoniane, Bologna 1979, str. 554—610. Iako je taj dokument namijenjen kao pastoralno pomagalo biskupijskim komisijama «Pravda i mir», predstavlja dosada najzaokruženiji dokument Učiteljstva o tom pitanju. Sadrži povijesni pregled zauzimanja Crkve za ljudska prava, filozofsko-teološko obrazloženje tih prava te pastoralne smjernice za odgoj pojedinaca i skupina. Posebno naglašava potrebu odgoja za komunitarno ostvarivanje i poštivanje ljudskih prava: «Iskustvo našalost pokazuje da su i danas mnogi kršćani često daleko do svjedočkog poštivanja i obnavljanja svoje dužnosti tih nepovredivih prava čovjeka, posebno na području rada, u društvenom životu, u svijetu ekonomije, u politici i, konačno, u školi. Oblik odgoja koji su primili mnogi kršćani, umjesto da bude otvoren za bratsko suživljenje s drugima radi osiguravanja pravog jedinstva i mira na Zemlji, možda je u njima proizveo skučeni individualizam koji s velikim zakašnjenjem uviđa prava drugih» (br. 92), *Enchiridion vaticanum* 5, br. 974, str. 597.

stva žene, koja ima pravo na vjernost muža kao što i ona njemu treba da bude vjerna.

Kad govorimo o bračnoj vjernosti, napominjem da u hebrejskom izvorniku šesta zapovijed glasi: »Ne čini preljuba?« U starozavjetnu kontekstu više je vezala udanu ženu nego oženjena muškarca, jer je muškarac griješio samo ako je kontaktirao sa suprugom svojega sunarodnjaka — kršio je *njegovo bračno pravo*. Žena je griješila svakim kontaktom s tuđim muškarcem jer je kršila bračno pravo svojega muža. Ženi je još teže bilo u slučaju rastave. SZ dopušta da muž može otpustiti ženu, a ništa ne govori o eventualnom pravu žene da napusti muža, jer se nije imala kamo vratiti. Rastavljenoj ženi, onda kao i danas, bilo je teže naći novu priliku za udaju nego njezinu bivšem mužu novu ženu. Zato je Isus učinio beskrajno mnogo za dostojanstvo žene kad je odredio da nema rastave braka kod vjernika koji su sklopili valjan brak.

Neke kršćanke našega vremena, pod utjecajem feminističke teologije, s mukom slušaju novozavjetne odlomke o podložnosti žene mužu (Ef 5, 21—32 i dr). Egzegete se pitaju da li su ti dijelovi samo socijalni okvir iz vremena kad je to pisano ili su odista Božja odredba. Svakako, u vremenu pisanja starozavjetnih i novozavjetnih knjiga položaj žene u braku, obitelji i državi nije bio uvažavan kao danas. U Bibliji postoje samo klice učenja o dostojanstvu žene, ali su i te klice stoljećima bile iskrivljeno čitane i primjenjivane pod utjecajem povijesnih prilika.

2. *Robovi* su u vremenu nastajanja Biblije bili činjenica u svim državama, pa i u izraelskome narodu. Stari zavjet donosi određene smjernice o pravima robova u vjerničkim obiteljima Izraela, a Novi traži od kršćanskih gospodara da robove tretiraju kao braću u Kristu. Nigdje se u Bibliji ipak ne govori da je ropstvo protivno ljudskom dostojanstvu jer su i robovi stvoreni na sliku Božju. To u biblijska vremena sveti pisci nisu ni mogli kazati jer su bili žrtve društvenih struktura svojega vremena. Unatoč učenju nekih crkvenih otaca da je ropstvo protivno Božjem planu o ljudima, ono je nestajalo vrlo polagano. Katolički prodavači crnih robova u 16. i 17. stoljeću u Južnoj Americi nisu vidjeli opreku između svojih djela i vjere u biblijsku Božju riječ. Smatrali su da pogani još nisu slika Božja prije krštenja.

U vrijeme američkog građanskog rata za oslobođenje robova (1861—1865) Abraham Lincoln bio je dvaput zaredom izabran za predsjednika. U nastupnom govoru prilikom preuzimanja svojega drugog mandata osvrnuo se na tužnu činjenicu rata i povezao je s vjerničkim čitanjem Biblije: »Svaka strana čita istu Bibliju i moli se istom Bogu, a svaka zaziva njegovu pomoć protiv druge. Može izgledati čudno da se ikoji ljudi usuđuju tražiti pomoć pravednog Boga za iscjedivanje svog kruha iz znoja drugih ljudi, ali ipak ne sudimo da ne budemo osuđeni«⁶. To je govorio 4. ožujka 1865, a već 14. travnja iste godine ubio ga je fanatik dok je bio u kazalištu. U tom građanskom ratu i oni koji su bili protiv ropstva i oni koji su bili za održavanje ropstva čitali su Bibliju, ali nisu u njoj nalazili poticaje za svoje stavove: »Pokret protiv ropstva obraćao je pažnju jednakosti, a ne zajedništvu. Abolicionisti su se borili za jedna-

⁶ Cijeli govor donose S. BRADLEY, R. C. BEATTY, E. H. LONG, *The American Tradition in Literature*. Volume: Bradford to Lincoln, Izdavački zavod »Jugoslavija«, Beograd, 1965, str. 1570—1571.

kost u zemaljskim stvarima — jednakost pred ljudima. Njihovi suparnici, ljudi koji su bili za ropstvo, nisu nijekali da su svi ljudi jednaki pred Bogom, ali su smatrali da se ta jednakost odnosi na ljudsku dušu, a ne na njegove zemaljske odnose. Stoga Ef 2, kako su to poglavlje razumjeli kršćani onog vremena, nije naizgled pružalo neku pomoć borbi protiv ropstva. Oni koji su se borili za ropstvo ne bi vidjeli veliku teškoću u tvrdnji da postoji 'više zajedništvo' između crnaca i bijelaca ako bi se ono razumijevalo kao zajedništvo (*unity*) iznad ili mimo ondašnjih povijesnih zajednica — kao duhovno zajedništvo koje ne uvjetuje nužno društveno povezivanje crnaca i bijelaca. Takvu vrstu zajedništva sugerirali su mnogi komentatori devetnaestog stoljeća kad su govorili o novom čovjeku koji nije ni Židov ni poganin promatrajući tako novog čovjeka u bitno individualističkom ozračju. To pre naglašavanje individualnog povezano je s dalekosežnim odbacivanjem kontinuiteta između Crkve i Izraela, djelomice i stoga što je bio izgubljen osjećaj za zajednicu koji je u Izraelu vrlo snažan. To mogu biti neki razlozi zašto odlomak Ef 2, 11—22 nije izgledao privlačan onima koji su se borili protiv ropstva. Kad su abolicionisti dobili bitku protiv ropstva, nisu imali posebne potrebe za daljnjim biblijskim dokazima protiv ropstva. Ali su Crkva i nacija bili i dalje iznutra podijeljeni nakon građanskog rata. Rat je bio dobio, ali ne i mir. Ostala je potreba za izmirenjem i za dubljim temeljem zajedništva od jednostavnog prestanka neprijateljstva.⁷ Namjerno sam naveo ovaj dulji navod da doživimo ideologijsko čitanje i tumačenje svetopisamskih tekstova koje ni danas nije sasvim iščezlo jer se ni danas u Americi ne vole mnogi crnci i bijelci.

3. *Sloboda vjere* — kao osobnog čina i kao pridruženja vjerničkoj zajednici — u Svetome pismu uključena je u savez s Bogom. Tim pojmom, preuzetim od međunarodne diplomacije starih vremena, Biblija izražava odnos vjerničke zajednice s Bogom te dužnosti vjernika u odnosu na Boga i međusobno. Iako je u pojmu saveza koji je sklapao jači vladar s podložnim knezovima mogla biti i određena prijetnja, ipak je savez, prije svega, služio međusobnoj zaštiti i pomaganju. Biblijsko poimanje čovjeka kao Božjeg stvorenja pretpostavlja slobodni odziv Bogu koji spasava. Unatoč tome, u biblijska vremena nije postojala vjerska tolerancija kakvu traži današnje međunarodno pravo.

Sa stajališta slobode vjere čudno nam je što Ilija ubija 450 Baalovih proroka, a da ih nije ni pokušao obratiti na pravu religiju (1 Kr 18, 16—40). Još je čudnija odredba o *heremu* ili uništenju pogana u Obećanoj Zemlji, bez obzira da li su krivi ili ne. Doduše, to su više smjernice u Pnz (7, 1—5; 7, 16; 20, 16—18) nego povijesna provedba (usp. Jš 11, 14—16). Židovi su se bojali da ne podlegnu utjecaju poganske religije pa su mislili da je volja Božja istrebljenje nevinih pogana. Ezra je naredio Židovima oženjenim strankinjama da otjeraju takve supruge i njihovu djecu i autor knjige zbog toga ih hvali (Ezr 10, 10—44).

U Novome zavjetu očito je da Isus traži slobodni odziv i ne primjenjuje silu kad ljude zove na obraćenje radi uključenja u kraljevstvo Božje koje je nadohvat. Apostoli, koji u ime Isusovo krste odrasle katekumene, nisu ni mogli nekoga prisiljavati. Naprotiv, ističu slobodu koju Krist dariva i potiču da ona ne bude izlika tijelu za grijeha (usp. Gal 5, 1.13).

⁷W. RADER, *nav. dj.*, str. 175.

Jakovljeva poslanica govori o »savršenom zakonu slobode« (1, 25; 2, 12). Ipak su kršćanski vladari — očito s blagoslovom crkvenih pastira — radi dobra svoje države silom dali krstiti svoje podanike. Vjera vladara postajala je obvezna vjera naroda. Karlo Veliki mislio je da čini dobro kad je dao pobiti 4.500 Saksonaca koji su odbijali prihvatiti kršćanstvo. Ovo me bi poglavlju pripadale i križarske vojne, vjerski ratovi u Europi i nasilno ušutkavanje heretika.

Današnja Crkva u *Deklaraciji o vjerskoj slobodi* prihvaća prava osoba i kad su u vjerskoj zabludi. Dok je prije teologija zastupala da istina ima sva prava i zato treba da bude širena i državnom silom, a zabluda istom silom obuzdavana, današnja Crkva poštuje dostojanstvo osobne savjesti sljedbenika drugih religija i onih koji su ateisti.⁸

4. *Židovi kao narod* nisu priznali Isusa za obećanog Mesiju pa u Novom zavjetu ima nekoliko tekstova o nevjeri Židova. U tome se posebno ističe četvrto evanđelje, a Mt 27, 25 stavlja jeruzalemskim Židovima u vrijeme suđenja pred Pilatom u usta izreku: »Krv njegova na nas i na djecu našu!« U srednjem vijeku nastalo je u kršćanskim državama Evrope čudno okrivljivanje Židova kao naroda za različita zla, a neki su to dovodili u vezu s Novim zavjetom koji navodno uči da su Židovi svih vremena krivi za smrt Isusovu te da su zato proklet narod. Kršćanska djela o ovom problemu danas pokušavaju objasniti zašto se to zbililo i što bi trebalo činiti da se ostaci predrasuda iskorijene.⁹ Gr. Baum, katolički svećenik Židov, koji je za vrijeme rata i sam bio progonjen radi svoje rasne pripadnosti, kaže: »Priznajući univerzalno poslanje Crkve, ipak se možemo ozbiljno upitati nismo li izgubili pravo da taj apostolat obavljamo među Židovima s namjerom da ih obratimo na kršćansku vjeru. Možda smo izgubili pravo govoriti im o Kristu. Naše pomanjkanje ljubavi i sukrovnja u povijesnom preziranju oduzimat će našim riječima pravo značenje. Govor o Kristu Židovima zvuči kao napad na njihovu religiju, potkopavanje njihove religijske savjesti i pokušaj duhovnog osvajanja. To je rezultat dvije tisuće godina kršćanske povijesti. Želimo li pred židovskim narodom vjerno svjedočiti Krista, tada treba da postanemo — kako je Isus bio — ljudi pravde i ljubavi u svijetu, aktivno zauzeti za ljudsko bratstvo koje je univerzalno, a nije ograničeno na pravu religiju.«¹⁰ Sabor je u *Deklaraciji o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama* pozvao na otklanjanje predrasuda protiv tog plemenitog i kulturnog naroda te katoličke vjernike potaknuo na produblјivanje židovskih temelja kršćanstva.

5. *Vjera u nadahnuće Biblije* katkad je bila povod kršenju ljudskih prava od Crkve. Dugo vremena mislilo se da Biblija ima apsolutno pravo i na području povijesnih, geografskih i prirodnih pojava. Poznat je

---

⁸ *Za saborski nauk o vjerskoj slobodi sa stajališta doktrinarne novosti i kontinuiteta u crkvenom nauku* usp. M. ZOVKIC: »Konciliska nauka o vjerskoj slobodi«, *Jukić* 4 (1974), str. 6—18, Sarajevo.⁹ Usp. G. BAUM, *Is the New Testament Anti-Semitic?*, Paulist Press, New York 1965; E. H. FLANNEY, *The Anguish of the Jews. Twenty-three Centuries of Anti-Semitism*, Macmilan, New York 1975.

¹⁰ G. BAUM, *nav. dj.*, str. 326. U ovome, nažalost, nisu bili bolji ni protestanti. Luther je god. 1542. izdao traktat »Von den Juden und ihren Lügen«. Naziva ih trovačima, lihvarima; optužuje ih za ritualna ubojstva, potiče ljude na rušenje sinagoga i pljenidbu knjiga te moli knezove da ih protjeraju iz svojih država. Usp. H. FLANNEY, *nav. dj.*, str. 152.

sud Inkvizicije protiv onih koji su počeli naučavati da Zemlja nije središte svemira. Galilei je na tom procesu — sada to priznajemo — bio bolji teolog od svojih sudaca, kad je rekao da nas Sveto pismo uči kako se dolazi u nebo, a ne kakvo je nebo.¹¹ »Teološki gledano, u konačnoj liniji pravna zabluda Inkvizicije pri osudi Galileia zato što Biblija navodno poriče njegove spoznaje ima korijen u pogrešnu shvaćanju onoga što Biblija prikazuje kao istinu, a crkveni i vladarski ciljevi pape i kurije ispustili su to iz vida. Bez obzira na onovremene okolnosti kojima su robovali suci, osuda Galileia morala se to kobnije odraziti što su suci smatrali da brane istinu neovisno o vremenski uvjetovana ljudskog znanja. Ispravno ili pogrešno, Galilei je jasno uvidio da njegovi protivnici ne razumiju ni fiziku ni Sveto pismo i stoga su morali pogriješiti.«¹²

Taj uvid u povijesne prilike koje su utjecale na formuliranje i tumačenje ljudskih prava u Svetome pismu trebao bi da nam pomogne da ne unosimo današnji menalitet u svete knjige, nego da iz Biblije razmišljamo o poštivanju prava i pojedinaca.

Na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih

Radi ispravna shvaćanja i primjenjivanja ljudskih prava u Bibliji važno je imati na umu biblijsku antropologiju — znanost o čovjeku.¹³ Stari zavjet predstavlja čovjeka kao *basar* (tijelo, put) ili *nefeš* (živo biće, duša) odnosno *ruah* (dah, duh), ovisno o tome da li u njemu želi naglasiti krhkost, prolaznost, podložnost grijehu ili pak usmjerenost na Boga. Riječ *adam* pojavljuje se 562 puta. Ona znači sasvim općenito 'čovjek'. Ima uz singularno značenje i kolektivno te znači i 'čovječanstvo', 'ljudi' ili samo 'čovjek'.¹⁴ Oba izvještaja o stvaranju čovjeka — stariji jehvistički, prema kojemu je Bog ljudsko tijelo umijesio od gliba zemaljskog i udahnuo mu dah života te mlađi svećenički prema kojemu Bog stvara čovjeka kao ljudski par, ali na svoju sliku — upotrebljavaju za prvog čovjeka naziv *adam* kao oznaku osobe i vrste, pojedinca i zajednice. U svećenič-

¹¹Usp. O. LORETZ, *Das Ende der Inspirationstheologie*, I. KBW, Stuttgart 1974, str. 29—55.

¹²O. LORETZ, *nav. dj.*, str. 54.

¹³Od radova s područja biblijske antropologije dostupni su mi bili: X. LEON-DUFOUR: »Čovjek«, *RBT*, str. 150—160; I. GOLUB: »Čovjek — slika Božja (Post 1, 26). Novi pristup starom problemu«, *BS* 41 (1971), str. 377—390; A. REBIĆ: »Čovjek u Bibliji Staroga zavjeta«, *BS* 50 (1980), str. 168—183. J. FUČAK: »Isusovo služenje konkretnom čovjeku«, *BS* 50 (1980), str. 184—197; A. GELIN, *The Concept of Man in the Bible*, Geoffrey Chapman, London 1968 (prijevod s francuskog); ASSOCIAZIONE BIBLICA ITALIANA, *L'uomo nella bibbia e nelle culture ad essa contemporanee. Atti del simposio per il XX dell' A. B. I., Paideia, Brescia 1975*; FR FESTORAZZI, »Che cosa é l'uomo perché te na ricordi? (Sal 8, 5. Riflessioni de antropologia biblica«, u C. C. MARCHESI (izd), *Parola e Spirito*. Studi in onore di Settimio Cipriani, Paideia, Brescia 1982, str. 129—143; R. PENNA, »Sofferenze apostoliche, antropologia ed escatologia in 2 Cor 4, 7—5, 10«, *nav. dj.*, str. 401—431; R. RUSSO, »L'imitazione di Gesu Cristo, servo di Dio, ideale del uomo«, *nav. dj.*, str. 1247—1278. H. W. WOLFF, *Anthropology of the Old Testament (prijevod s njemačkog) Fortress Press, Philadelphia 1974*; A — D. BARTHELEMY i dr., *Fede e cultura alla luce della bibbia*. Atti della sessione plenaria 1979 della Pontificia commissione biblica, Elle Di Ci, Torino 1981; G. BARBAGLIO, »Uomo«, u P. ROSSANO, G. RAVASI, A. GIRLANDA, *Nuovo dizionario di teologia biblica*, Edizione paoline, Milano 1988, str. 1590—1609.

¹⁴A. REBIĆ, *nav. čl.*, str. 177.

kom izvještaju stoji izričito: »Načinimo čovjeka (*adam*)... da *gospodare* (oni, množina!) ribama morskim...« Sama jezična konstrukcija¹⁵ upućuje na pluralno značenje naziva *adam*: »Tako *adam* treba sasvim sigurno razumjeti u kolektivnom smislu: Bog hoće da stvori *čovječanstvo*. Upravljanje svijetom ne predaje se velikim pojedincima, nego zajednici... Bog je zavolio čovjeka upravo u njegovoj malenosti te ga postavio za svojega opunomoćenika. Nijedan član čovječanstva ne smije biti isključen iz te vlasti.«¹⁶ Pogledajmo prvi, svećenički izvještaj o stvaranju ljudskog para:

I reče Bog: »Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci — svoj zemlji — i svim gmizavcima što puze po zemlji!«

Na svoju sliku stvori Bog čovjeka,
na sliku Božju on ga stvori,
muško i žensko stvori ih.

I blagoslovi ih Bog i reče im: »Plodite se i množite i napunite zemlju, i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!« I doda Bog: »Evo, dajem vam sve bilje što se sjemeni, po svoj zemlji, i sva stabla plodonosna što u sebi nose svoje sjeme: neka vam budu za hranu! (Post 1,26—29).

Čovjek je stvoren šestog dana, potkraj Božjeg »radnog tjedna«, kao kruna svega stvorenja. Prema starijem, jahvističkom izvještaju, Jahve je u tijelo načinjeno od gliba zemaljskog udahnuo dah života i tako je nastao čovjek. Za tog starijeg izvjestitelja čovjek ima u sebi nešto božansko, životni dah različit od drugih živih bića. Svećenički autor prorekao je to s pomoću nadahnute misli o sličnosti čovjeka s Bogom. Kulturna pozadina ovog izvještaja su kipovi orijentalnih vladara koji su uprisutnjivali vladarevu moć na pojedinom mjestu. Čovjek kao Božja slika (*celem, demut*) ravna svijetom u ime Božje, on odražava Božju prisutnost: »Tu prisutnost Božju u prvog čovjeka, prvog ljudskog para, izrazio je i Jahvist, ne samo time što je iznio da je Bog udahnuo svoj duh, dah čovjeku, nego i time što je plastično Božje prijateljstvo prema čovjeku: Bog čovjeku zasađuje vrt, on šeće čovjekovim prebivalištem, riječju: on je prisutni Bog. Dok je Jahvist zorno i antropomorfno izrazio prisutnost Boga, Svećenik ju je izrekao više teološki i pojmovno izrazom 'slika Božja'«¹⁷

Prema svećeničkom nadahnutom piscu, čovjek je potpun tek u braku, kao muško i žensko. Pogani starog vremena smatrali su da ih upotreba seksualnih sposobnosti, osobito sposobnosti rađanja, čini sličnima njihovim mitskim bogovima. Zato su u poganske hramove postojale sakralne prostitutke radi omogućavanja pristupa u mitski svijet bogova. Za biblijskog vjernika sposobnost rađanja je rezultat Božjeg blagoslova i samom tom sposobnošću čovjek ne ulazi u ozračje božanstva, nego izvršava plemenitu svrhu braka i obitelji.¹⁸ Bog daje ljudima prirodu kao

¹⁵ Hebrejski oblik *wejrda* sastoji se od veznika *we* i glagolskog oblika futura, 3. l. pl. od *radah*, što znači: držati pod kontrolom, gospodariti, biti na čelu. Hrvatski prijevod Post 1, 26 ne izražava tu nijansu.

¹⁶ H. W. WOLFF, *nav. dj.*, str. 161.

¹⁷ I. GOLUB, *nav. čl.*, str. 384.

¹⁸ Usp. E. H. MALY: »Genesis«, *JCB*, I, 11.

dar i zadatak: imaju sebi podlagati zemlju, hraneći se od njezinih plodova i životinja. Time sveti pisac prikazuje čovjeka kao biće u trostrukoj relaciji: on je Božji stvor i može svoju puninu dostići u otvorenosti prema Bogu; on je upućen i na ljude bez kojih ne može razviti sve svoje sposobnosti i podmiriti svoje zakonite potrebe; on je u odnosu i s prirodom kao s Božjim stvorenjem.¹⁹ G. Barbaglio s pravom upozorava da iz čovjekove sličnosti s Bogom izlaze i osnovna prava žene kao građanke ljudskog društva i kao vjernice: »Valja uočiti da je čovjek, stvoren na Božju sliku i učinjen gospodarom svemira, muško i žensko: 'Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih' (r. 27). To je značajna tvrdnja: nema razlike između muškarca i žene što se tiče bitnih odnosa s Bogom i sa svijetom.«²⁰ On u nastavku citira Westermanovu misao iz komentara Postanka da je čovjek komunitarno biće.

Knjiga postanka naglašava da se sličnost s Bogom veže uz ljudsku narav, jer tko god je pravi čovjek, on je sličan Bogu:

Kad je Bog stvorio čovjeka, napravio ga je na priliku svoju; stvorio je muško i žensko. A kad ih je stvorio, blagoslovi ih i nazva — čovjek. Kad je Adamu bilo sto i trideset godina, rodi mu se sin njemu sličan, na njegovu sliku; nadjemu mu ime Šet (Post 5, 1b—3).

Sličnost s Bogom prenosi se na čovjekove potomke. Istina, prvog čovjeka Bog je stvorio na svoju sliku, a Adam u roditeljskom stvaralačkom činu sa svojom ženom dariva život djetetu koje je njemu slično. Ovdje sveti pisac pokazuje da je sličnost s Bogom vezana za ljudsku narav. Bez obzira u kojoj se obitelji rodio, kojemu narodu pripada i kakva je društvenog položaja, čovjek ima svoje osnovno dostojanstvo na temelju svoje ljudske naravi. To se još bolje vidi iz ovog teksta:

A za vašu krv, za vaš život, tražit ću obračun: tražit ću ga od svake životinje; i od čovjeka za njegova druga, tražit ću obračun za ljudski život.

Tko prolije krv čovjekovu,
njegovu će krv čovjek proliti!
Jer na sliku Božju stvoren je čovjek!

A vi plodite se i množite i zemlju napunite i podložite je sebi (Post 9, 5—7).

To je dio izvještaja o Božjem savezu s Noom poslije potopa. Ljudi su svojim grijehom unijeli nesklad u prirodu i u međusobne odnose. Bog dopušta ljudima da za hranu uzimaju i životinjsko meso te da u tom smislu svoje vladanje svijetom smiju popratiti zadavanjem straha. Čovjek smije ubijati životinje za svoju ishranu, ali čovjeka ne smije ubijati jer je on slika Božja.

Psalam osmi himan je hvale Bogu kao Stvoritelju i divljenja čovjeku kao kruni Božjih stvorova:

Pa što je čovjek da ga se spominješ,
sin čovječji da ga pohodiš?

Ti ga učini malo manjim od Boga,
slavom i sjajem njega okruni.

¹⁹ Usp. G. BARBAGLIO, *nav. čl.* str. 1594—1595.

²⁰ G. BARBAGLIO, *nav. čl.*, str. 1596.

Vlast mu dađe nad djelima ruku svojih,
njemu pod noge sve podloži (Ps 8, 5—7).

Ovdje nema riječi »slika Božja«, ali je to misao koja podsjeća na Post 1, 26—28.²¹ Čovjek je prema svojoj naravi velik zato što ga se Bog spominje i pohada. On jamči temeljno dostojanstvo i prava svakog pojedinca i zajednica. Slične misli donose mudrosne knjige (usp. Sir 17, 1—4; Mudr 2, 23—24).

Na liniji je starozavjetnih mudrosnih pisaca Jakov kad veli o ljudskom jeziku i grešnom govoru:

Njim blagoslivljamo Gospodina i Oca, i njim proklinjemo ljude koji su stvoreni na »sliku Božju« (3, 9).

Prije toga sveti pisac izražava žalost što ne možemo ukrotiti svoj jezik kao što ljudi uzdama krote konje i lađari kormilom upravljaju lađu kamo hoće. Iako je ovdje upotrijebljena grčka riječ *homoiōsis*, a ne *ei-kōn*, kojom Septuaginta prevodi hebrejski izraz *celem* u Post 1, 27, ipak je očito da Jakov misli upravo na čovjekovu sličnost s Bogom prema izvještaju o stvaranju prvih ljudi.²² Najplemenitiji zadatak čovjekov jest blagoslivljati Boga zbog njegova dobročinstva; pobožni su Izraelci u dnevnoj molitvi imali osamnaest blagoslovnih usklika Bogu za sve što ljudima čini. Jakovljevo naglašavanje da uvredljivim govorom umanjujemo dostojanstvo čovjeka stvorena na sliku Božju očituje vjeru da grijehom nije potpuno iskvarena slika Božja u čovjeku te da grešnik ne gubi osnovno ljudsko dostojanstvo.²³ Isus je zapovjedio da blagoslivljamo one koji nas proklinju (Lk 6, 28). Ne možemo dosljedno hvaliti Boga ako proklinjemo ikog čovjeka. Kod starih naroda, koji su mnogo više držali do učinka ljudske riječi, prokletstvo je značilo ne samo osudu nekoga koji nam je eventualno nanio zlo nego i izručivanje takvih osoba silama zla.²⁴

Novi zavjet uči da je utjelovljeni Krist »slika Boga nevidljivoga« (Kol 1, 15), »slika Božja« (2 Kor 4, 4). Na liniji novozavjetne kristologije to znači da je on uprisutnjenje i očitovanje Boga u povijesnom svijetu, »posljednji Adam« (1 Kor 15, 45), onaj koji je ispunio Božji plan o čovjeku. Za kristologijski pristup ljudskim pravima potrebna je novozavjetna vjera pa to ne možemo uzimati u obzir kad o pravima osoba i zajednica govorimo s ljudima drukčijih uvjerenja.

²¹ Usp. R. E. MURPHY: »Psalms«, *JBS*, I, 577.

²² Septuaginta je hebrejski izraz *becalmenu kidmutenu* iz Post 1, 26 prevela s *ka'teikōna hemetēran kai kath'homoiōsin*.

²³ Usp. komentar Jak 3, 9 u J. ADAMSON, *The Epistle of James*, Grand Rapids, Mich., Eerdmans, 1976, str. 145—146; J. CANTINAT, *Les épîtres de Saint Jacques et de Saint Jude*, Gabalda, Paris 1973, str. 179—181; D. E. HIEBERT, *The Epistle of James*, Tests of a Living Faith, Moody Press, Chicago 1979, str. 222—224. F. SCHNIDER, *Der Jakobusbrief*, Pustet, Regensburg 1987, str. 87—88.

²⁴ Usp. J. CORBON, J. GUILLET, »Prokletstvo«, *RBT*, str. 1011—1016; J. L. MCKENZIE, »Curs«, u svom djelu *Dictionary of the Bible*, Macmillan, New York 1965, str. 165—166 kaže: »Stari i današnji orijentalci služe se kletvom sa slobodom koja šokira zapadnjačke uši. Kletva, poput blagoslova i saveza, je svečana izjava koja ne može biti povučena ili poništena. Izgovorena riječ popraćena je izvjesnom zblijom koja joj omogućuje da neizostavno postigne svoj cilj. Jahve može vratiti kletvu onome tko je izriče (Post 12, 3; 27, 29) ili se ona do određene mjere može neutralizirati ako onaj koji kune odmah izrekne blagoslov proketoj osobi (Suci 17, 2). Jahvin blagoslov čini kletvu bezuspješnom (Br 23, 8).«

Drugi vatikanski sabor prihvaća iz međunarodnog prava pojam ljudskog dostojanstva u razradi nauka o vjerskoj slobodi u deklaraciji *Dignitatis humanae personae* te u obradi čovjekova poziva u Pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes*. Svetopisamska podloga ljudskog dostojanstva je slika Božja u čovjeku pojedincu te u čovjeku ako je urastao u obiteljsku i društvenu zajednicu.²⁵ Kako proizlazi iz istraživanja M. Vrgoča, Sabor u svojim dokumentima upotrebljava biblijski nauk o čovjeku kao slici Božjoj slojevito: čovjek je slika Božja zato što je razumno-voljno biće, zatim zato što je društveno biće, jer je gospodar prirode; nadalje, zato što radom sebe razvija, svoju obitelj uzdržava i u prirodu utiskuje svoje biljege. U saborskom učenju o čovjeku kao slici Božjoj prisutna je misao o ljudskoj grešnosti i obnovi snagom Krista uskrslog. Sabor je najviše povezao ljudska prava uz čovjeka kao sliku Božju u Konstituciji *Gaudium et spes*, br. 12, 17, 29 i 34. Prva dva od tih brojeva pripadaju poglavlju o dostojanstvu ljudske osobe, treći u poglavlje o ljudskoj zajednici, a četvrti u poglavlje o ljudskoj djelatnosti u svijetu. Takvim vezanjem ljudskih prava za pojedince i zajednice Sabor je na pravcu današnje egzezeze biblijskih tekstova o čovjeku kao slici Božjoj.

Dekalog – povelja o pravima pojedinaca i zajednica u Bibliji

S buđenjem prava pojedinaca i zajednica budi se među vjernicima židovske i kršćanske religije interes za Dekalog kao zbirku odredaba koje uređuju život ljudi u obitelji te u državnoj i međunarodnoj zajednici. To pokazuju već i naslovi nekih studija.²⁶ Dekalog je u srži izraz prirodnog morala, zasadenog u ljudsku narav i izraslog iz iskustva života u obiteljskoj i državnoj zajednici. Nije stoga čudno što za većinu zapovijedi Dekaloga postoje slične formulacije u mezopotamijskim zakonima i egipatskim tekstovima.²⁷

Postojanje dviju verzija Dekaloga u SZ (Izl 20, 2–17 i Pnz 5, 6–21) pokazuje dugu povijest usmenog prenošenja sržnih odredbi i redakcijske dodatke koji su nastajali pod utjecajem povijesnih događaja te pojedinačnog i nacionalnog iskustva.²⁸ U našim katekizmima nije naveden povijesni uvod koji Dekalog stavlja u kontekst saveza:

Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske,

²⁵Usp. M. VRGOČ: »Uvid u antropo-eikonologiju Drugog vatikanskog sabora, *Nova et Vetera* 2 (1979), str. 87–154; 1 (1980), str. 111–137.

²⁶Makarski bibličar M. VUKDELJA, »Dekalog: Putokaz autentičnog ljudskog življenja?« obradio je u *Službi Božjoj* 27 (1987), str. 190–212, str. 286–307 i 28 (1988), str. 33–59, str. 194–206, str. 274–289 egzegetskom metodom Dekalog od povijesnog uvoda do pete zapovijedi uključivo. Iz osobnog kontakta s autorom znam da kani nastaviti niz članaka te građnju kasnije izdati u knjizi. Usp. nadalje B. LANG, »Grundrechte des Menschen im Dekalog«, *Bibel und Kirche* 34 (1879), str. 75–78; W. HARRELSOHN, *The Ten Commandments and Human Rights*, Fortress Press, Philadelphia 1980; F. CRÜSEMANN, *Bewahrung der Freiheit. Das Thema des Dekalogs in sozialgeschichtlicher Perspektive*, Kaiser, München 1983.

²⁷Usp. knjige: *Zakonici drevne Mezopotamije*, s engleskog preveo M. Višić, Nezavisna izdanja, Beograd 1985; *Velika egipatska knjiga mrtvih*, preveo M. Višić, isti izdavač, Beograd 1983.

²⁸Za povijest redakcije Dekaloga usp. F. L. HOSSFELD, *Der Dekalog. Seine späten Fassungen, die originale Komposition und seine Vorstufen*, Universitäts Verlag, Freiburg 1982.

iz kuće ropstva. Nemoj imati drugih bogova osim mene (Izl 20, 2—3).

Potpuno isti povijesni uvod stoji u drugoj verziji Dekaloga, Pnz 5, 6—7. Taj povijesni uvod pokazuje da je Dekalog sastavni dio saveza s Bogom i Izraelaca međusobno. Bog je svoj narod izveo iz ropstva, učinio ga svojim narodom i traži da oni kao pojedinci, obitelji i nacija žive izvršujući savezničke obveze prema Bogu i jedni prema drugima. Dekalog je zakon oslobođenih da bi ostali slobodni i saveznički narod Božji. Ta svijest o oslobođenosti i dužnosti čuvanja slobode posebno se vidi u tzv. povijesnom vjerovanju Izraela (Pnz 6, 20—25; 26, 5—9), koje su izraelski muškarci trebali prenositi svojoj djeci i recitirati prilikom prinošenja prvih plodova. U tom povijesnom uvodu Stari zavjet ljudska prava ne povezuje samo sa slikom Božjom u čovjeku nego s oslobodilačkim zahvatom Božjim u prilog ljudima.²⁹ »Bog je svoj narod oslobodio od ropstva i dao mu zemlju na dar. To je preduvjet koji je Bog slobodno i besplatno postavio kao zakon slobode koji slijedi. Stoga Dekalog nije nameatanje neke 'dužnosti' pokoravanja, nego dopuštanje 'moći' pokoravanja, i to zahvalnog pokoravanja usred spasonosnog dara koji sačinjava zemlja. Prolog proteže Dekalog na cijeli narod Božji koji stanuje u Obećanoj Zemlji i sačinjava zalag isključiva klanjanja Jahvi jer ga je jedini on oslobodio i uveo u tu zemlju. Stanovati u Zemlji znači ostati u slobodi koju Bog dariva. Ipak je takva sloboda uvijek ugrožena i u opasnosti ako ne postane komunikativna i konstruktivna sloboda. Kao da hoće reći: slobodu koju je Bog Izlaska dao tebi ti daj svome bližnjemu (obdržavanjem zapovijedi) pa ćeš tako ti sam imati jamstvo da ćeš ostati na slobodi.«³⁰

Američki bibličar Walter Harrelson u svojoj studiji o Dekalogu i ljudskim pravima dijeli dekalog nakon obrade povijesnog uvoda u tri dijela: Božja isključiva prava, Božje institucije i ljudske obveze na razini šire zajednice.

U prve tri zapovijedi Bog se predstavlja kao Osloboditelj, koji traži da ga vjernici priznaju, da nikakvim zemaljskim dobrima ne pokušavaju načiniti lik pravoga Boga i da ne zloupotrebljavaju Božju moć. Te zapovijedi zadiru u ljudska prava tako što živi i pravi Bog traži od svojega savezničkog naroda da svojim ispravnim vjerovanjem i liturgijom pravog Boga u svijetu objavljuje.³¹

²⁹ Usp. G. BRAULIK, *Sage, was du glaubst. Das älteste Credo der Bibel* — Impuls in neuester Zeit, KBW, Stuttgart 1979, str. 53—61. Proučavajući deuteronomijske propise sa stajališta ljudskih prava u starom Izraelu i danas, on kaže: »Tko je sam bio jednom izrabljivan na najbrutalniji način pa zatim mogao prijeći u povlaštenu klasu onih kojima je osigurano ono što trebaju, taj bi trebao poznavati razliku. On bi u sebi trebao da nosi spremnost na mijenjanje nepravednih odnosa. Ostvarivati vlastitu slobodu znači ovdje oslobađati zaslužnjene« (str. 57). Nadalje: »Socijalno-humane odredbe Ponovljenog zakona (4, 8) nadilaze u tome stari Istok. One ne idu od formalnog i unutarsvjetskog principa pravde kao sekularna rasprava o ljudskim pravima. Na temelju dosadašnjeg porobljenja i izbavljenja više se stavljaju sa svjesnom jednostranošću iza onih kojima je dovedena u opasnost samostalnost i osobno dostojanstvo. Ta gotovo partijska zauzetost za slabe u društvu vidi se i prema tome što ne postoje zakoni koji bi štitali posjed moćnih. Svi članovi treba da imaju udio u blagostanju dostupnom svima. To je cilj deuteronomističkog zakonodavstva« (str. 80—81).

³⁰ A. BONORA, »Decalogo«, *Nuovo dizionario di teologia biblica*, str. 370—384; citirani tekst preveden sa str. 375.

³¹ Usp. W. HARRELSON, *nav. dj.*, str. 76—77.

Određba o počinku sedmog dana nije donesena samo radi dubljeg obdržavanja vjerskih obaveza jednom tjedno. Ona je donijela »divne socijalne promjene u starom Izraelu. Proročke kontrole nad kraljevima u starom Izraelu nezamislive su izvan vremena koje je omogućavalo da ljudi razmišljaju o opasnostima političke moći kad je ona u rukama jedne osobe. Nastanak hvalospjeva i tužaljki koje odražavaju zbiljski tok života i brutalno iskreno pokazuju kako život često izmiče kontroli ili se bar tako čini; također je teško zamisliv da nije bilo obdržavanja subotnjeg dana. Bez takvog obdržavanja Isus ne bi mogao naučiti niti bi učenje Mišne i Gemare moglo biti iznošeno pred židovsku zajednicu. Šabat je bilo vrijeme kad su ljudi mogli procjenjivati što se u životu zbiva, uočavati teškoće i opasnosti života, ali također i otkrivati radosti i dobre prilike u životu. Stoga bismo mogli kazati da uz propis o Šabatu možda ostale zapovijedi Dekaloga i nisu strogo potrebne.«³²

Sve su zapovijedi Dekaloga upućene ponajprije odraslima, pa tako i ona o roditeljima. Ona određuje da odrasla djeca kad im roditelji onemogućavaju, a oni preuzmu upravu obiteljskog imanja, ne zapostavljaju starce u obiteljskoj zajednici zato što više ne mogu privređivati ili braniti se. »Poštuj oca i majku« naredba je Božja i ljudska odraslom sinu da se za njih brine u godinama staračke nemoći.³³ Dakako da je u toj zabrani nasilja prema nemoćnom članu obitelji uključena i zabrana nasilja prema svakoj nemoćnoj osobi u društvu – u vlastitu narodu kao i kod drugih naroda. Sličan je sadržaj i pete zapovijedi.³⁴

Šesta zapovijed u hebrejskom izvorno glasi: »Ne čini preljuba«. Ona štiti brak i obitelj kao zajednicu uzajamnog povjerenja i vjernosti bračnih drugova i svih članova obitelji. Ona usmjerava ljudsku seksualnost na dobro bračne i obiteljske zajednice.³⁵

Sedma zapovijed štiti materijalna dobra bližnjega nužna za uzdržavanje vlastitog života i života obitelji. Prvenstveni cilj te zapovijedi nije štittiti posjed bogatih nego omogućiti svima potrebna materijalna dobra. Današnji egzegete upozoravaju na bitno socijalno značenje te zapovijedi: »Biblijska tradicija hvali stalan rad, marljivost, strpljivost i vrline koje su s time povezane, ali ona također uči da su plodovi rada, nastali zalaganjem proisteklim iz tih vrlina, namijenjeni društvu kao cjelini. Biblija osuđuje sebični individualizam. Pojedinci treba da se smatraju dijelom velike organske cjeline – zajednice i obitelji – koja zajedno radi i dobiva zajednički udio u zajedničkom obilju. Društvo koje ignorira siro-

³² W. HARRELSON, *nav. dj.*, str. 91–92.

³³ Za egzegezu četvrte zapovijedi usp. M. ZOVKIĆ: »Starozavjetni i novoavjetni sadržaj četvrte zapovijedi«, *BS* 56 (1986), str. 27–42; M. VUKDELJA, *nav. čl.*, *SB*, 1988, str. 194–206.

³⁴ Peta zapovijed izvorno zabranjuje, u starozavjetnom kontekstu, plemensku osvetu i uzimanje pravde u vlastite ruke. Usp. M. ZOVKIĆ: »Peta zapovijed u Starom i Novom zavjetu«, *Kateheza* 1 (1986), str. 5–16; M. VUKDELJA, *nav. čl.*, *SB*, 1988, str. 274–298.

³⁵ Za smisao ljudske seksualnosti prema Svetome pismu usp. M. ADINOLFI, *Il femminismo della bibbia*, Antonianum 1981, Roma; S. TERRIEN, *Till the Heart Sings. A Biblical Theology of Manhood and Womanhood*, Fortress Press, Philadelphia 1985 1985. Za pozitivno vrednovanje ljudske seksualnosti sa stajališta moralne teologije usp. I. FUČEK, *È vocazione all'amore la sessualità dell'uomo* (Comadamenti VI e IX). Parte prima: Fondamenti antropologico-teologici, P. U. Gregoriana, Roma 1986.

mašne radi produktivnosti može lako izgubiti tu produktivnost, jer je od siromaha ukralo pravo na materijalna dobra koja pripadaju siromasi- ma snagom njihove ljudskosti.³⁶

Zabrana laži odnosi se, prije svega, na lažno svjedočanstvo pred javnošću, pred zajednicom. Takvom laži čovjek potkopava bližnjega, ali i zajednicu, koja se sastoji od punopravnih pojedinaca.

Zabrana hlepljenja za dobrima i bračnim drugom bližnjega Harrelson uspoređuje s prvom zapovijedi: »Prva zapovijed traži da Izraelac u svom životu ne pristaje ni uz koje drugo božanstvo ili životno počelo. Oni koji su se pridružili Bogu saveza, Bogu koji ih je izveo iz Egipta, dužni su i na unutarnju vjernost tom Bogu. Srcem su se vezali na vjernost Jahvi i nijedno drugo demonsko ili zemaljsko biće ne smije nad njima imati suparničku vlast. Takva božanska bića ne smiju se ne samo štovati na kulturnim mjestima nego im se ne smije ni iskazivati povjerenje, u razmišljanju i osjećaju Izraelca ne smije biti mjesta za takve moći... Želja je ovdje nešto što prelazi normalu, pohlepa za dobrima drugoga ide dalje od onoga što je nekome potrebno za život jer traži dodatna dobra... Ipak bi bilo sasvim pogrešno kad bi tu zabranu upotrebljavali oni koji posjeduju obilje zemaljskih dobara kao izgovor što se oglušuju o zakoni- te želje siromašnih, koji traže pravedniji udio tih dobara.«³⁷

U *evanđeljima* se Dekalog spominje u nekoliko različitih konteksta, ali se nikako ne dokida.

U Matejevoj verziji govora na gori, nakon blaženstva i poziva učeni- cima da budu sol zemlje i svjetlo svijetu, slijedi odsjek od šest antiteza u kojima Isus interiorizira starozavjetne čudoredne propise o ubojstvu, preljubu, rastavi, zakletvi, osveti i ljubavi prema bližnjemu. Traži da nje- gov i sljedbenici izbjegavaju srdžbu, da ne gledaju požudno osobu sup- rotnog spola, da se nikako ne rastavljaju od bračnog partnera, da se ni s čime ne kunu, da na nasilja odgovaraju nenasiljem te da ljube i neprija- telje (Mt 6, 17–48). U tom kontekstu Isus citira petu zapovijed i postrožu- je ju. Isus predbacuje farizejima da dokidaju zapovijed o uzdržavanju oca i majke kad poklanjaju kao »korban« u hram materijalna dobra ko- ja su nužna za njihove nemoćne roditelje (Mk 7, 9–13). Time pokazuje da starozavjetnu zapovijed i dalje ostavlja na snazi.

Bogatašu koji traži savjet o tome što mu je činiti da uđe u Kraljev- stvo nebesko Isus savjetuje da vrši zapovijedi. Tom zgodom navodi petu, šestu, sedmu, osmu i četvrtu te odmah dodaje: »I ljubi bližnjega kao sebe samoga!« (Mt 19, 17–19). Marko (10, 19) i Luka (18, 20) u paralelnom pri- kazu istog događaja navode te zapovijedi, ali ne i zapovijed o ljubavi. Iz toga zaključujemo da je kod Matejevih povijesnih čitalaca pitanje o za- povijedima bilo posebno aktualno. Ne samo u smislu da li su one i dalje obvezne nego i u smislu koja je od njih sržna.

Na pitanje farizeja o najvažnijoj zapovijedi Isus je odgovorio da je to ljubav prema Bogu i bližnjemu (Mt 22, 34–40). Kod Luke tom zgodom zakonoznanac koji je bio postavio pitanje »hoteći se opravdati« postavlja pitanje: »A tko je moj bližnji?« (Lk 10, 25.29). Isus odgovara parabolom o milosrdnom Samarijancu. Dvojica vjerskih službenika zaobišla su izra-

³⁶R. GNUSE, *You shall not steal. Community and Property in the Biblical Tradition*, Maryknoll, Orbis Books, New York 1985, str. 123.

³⁷W. HARRELSON, *nav. dj.*, str. 151–152.

njenog putnika zbog propisa o svom duhovnom staležu: dotaknuti nepoznatog čovjeka koji svaki čas može izdahnuti značilo bi izložiti se opasnosti obredne nečistoće, a to bi im onemogućilo da obavljaju liturgijsku službu. Propisi o obrednoj čistoći bili su im važniji od pomoći stradalom nepoznatom putniku. Zakonoznanac na kraju odgovara da je putniku bio bližnji upravo omrznuti stranac Samarijanac. Pouka je jasna: među zapovijedima najvažnija je ljubav prema Bogu i bližnjemu, a bližnji je svaki čovjek, bilo koje vjere i nacije, kojemu mogu pomoći ovim što jesam i ovim što imam.³⁸

Pavao također pokazuje da Dekalog nije nadrašten u novozavjetnom rasporedu spasenja. Na početku 13. poglavlja Rimljanima govori o poslušnosti građanskim vlastima radi općeg dobra svih građana. Za unutarcrkveno načelo međusobnog ponašanja kaže: »Nikomu ništa ne dugujete, osim da jedni druge ljubite« (8). Zatim navodi šestu, petu, sedmu i devetu zapovijed te zaključuje: »...i ima li koja druga zapovijed, sažeta je u ovoj: Ljubi svoga bližnjega kao sebe samoga. Ljubav bližnjemu zla ne čini. Punina dakle zakona jest ljubav« – *pleroma oun nomou he agape* (13, 9b – 10). Pavao je ovdje govorio kao Isus, koji ljubav proglašava vrhunskom zapovijedi. Dok je za ostale zapovijedi, ne samo Dekaloga nego i drugih starozavjetnih propisa, trebala pismenost i određeni stupanj teologijske naobrazbe, za ljubav prema bližnjemu dovoljan je ljudski susret i otvoreno promatranje ljudi koji bez pomoći drugih ne mogu razviti ni ostvariti svoja osnovna prava. Kao vjernici znademo da ni najmudriji propisi Ujedinjenih nacija neće mnogo pridonijeti boljem ostvarivanju prava pojedinaca i cijelih naroda ako ljudi ne otklone predrasude i ne uzljube više druge upravo zato što su drukčiji.

W. Harrelson u cijeloj Bibliji vidi važnost ljubavi kao vrhunske zapovijedi, jer vjernost Bogu nužno traži vjernost ljudima u konkretnom svijetu. On, međutim, vidi važnost upravo u negativnoj formulaciji Dekaloga za društveni aspekt ljudskih prava: »Prvi zadatak jest da sebe i sekularno društvo našeg vremena pomognemo u ponovnom stjecanju povjerenja u vrijednost odredbi o ljudskom ponašanju. Određena zajednica treba da bude spremna (uz suradnju religioznih i sekularnih pripadnika) na to da nešto počne činiti. Danas postoji raspoloženje za takvo shvaćanje. Bilo bi to slično *Popisu prava* (The Bill of Rights) u Ustavu Sjedinjenih država. Takav popis amandmana ima uglavnom oblik i snagu Izraelova Dekaloga. Neki načini ljudskog ponašanja su isključeni, ni-

---

³⁸O ljubavi prema Bogu kao glavnoj zapovijedi Isus citira Pnz 6, 5, što je sastavni dio povijesnog vjerovanja. O ljubavi prema bližnjemu kao zapovijedi toj ravnoj navodi Lev 19, 18, što se u neposrednom kontekstu odnosi na članove vlastita naroda koje vjernik ne smije mrziti ni osvećivati im se. Ista sveta knjiga, Levitski zakonik, čak u istom poglavlju sadrži tekst gdje se ljubav prema bližnjemu nikako ne ograničava na članove vlastitog naroda: »Ako se stranac nastani u vašoj zemlji, nemojte ga ugnjetavati. Stranac koji s vama boravi neka vam bude kao sunarodnjak; ljubi ga kao sebe samoga. Ta i vi ste bili stranci u egipatskoj zemlji. Ja sam Jahve, Bog vaš« (19, 33–34).

U izrazu »kao samog sebe« uključena je potreba pravde prema bližnjemu na osnovi socijalnog zalaganja proroka; usp. H–P. MATHYS, *Liebe deinen Nächsten wie dich selbst*. Untersuchungen zum alttestamentlichen Gebot der Nächstenliebe (Lev 19, 18), Universitätsverlag, Freiburg 1986.

su dopušteni. Zajednica je nadležna brinuti se da ne bude takvog ponašanja.³⁹

Isusova solidarnost s malenima, siromašnima, bolesnima i obespravljenima

Iz Isusova sukoba s farizejima zbog subotnjeg počinka proizlazi da je čovjek za njega na prvom mjestu, i to čovjek kojemu valja pomagati bez obzira da li je kriv što je zapao u oskudicu i bolest ili su ga drugi takvim učinili.⁴⁰ Isusovo »svrstavanje« na stranu siromašnih i obespravljenih počelo je u nastupnoj propovijedi u Nazaretu. Tada je pročitao Iz 61, 1–2, gdje starozavjetni prorok ispovijeda kako ga je Jahve pomazao i zadužio da siromasima naviješta radosnu vijest njegove vladavine. Pred stanovnicima gradića u kojem je odrastao Isus nakon tog čitanja govori: »Danas se ispunilo ovo Pismo što vam još odzvanja u ušima« (Lk 4, 21). To je bila najava mesijanskog djelovanja u prilog siromašnim i obespravljenima ne samo u Izraelu nego u svim narodima. Naime, Isus u toj propovijedi navodi primjer Ilije i Elizeja koji su pomogli ugroženim strancima, iako je u Izraelu njihova vremena bilo mnoštvo gladnih i bolesnih. Nazarećani su razumjeli da Isus najavljuje vrijeme sveopćeg spašenja za pogane i zato su ga pokušali kamenovati.⁴¹

U blaženstvima Isus je proglasio blaženima siromahe, ožalošćene, krotke, gladne i žedne pravde, milosrdne, mirotvorce i progonjene zbog pravednosti (Mt 5, 1–11). Kod Luke su blaženstva satkana od četiri »blago« i četiri »jao«: blago siromasima, a jao bogatašima koji se smiju; blago gladnima i jao sitima; blago uplakanima, a jao onima koji se smiju; blago progonjenima, a jao onima koje svi hvale (Lk 6, 20–26). Luka je opisao Isusa naklonjena siromasima pa je kod njega više naglašena odgovorna upotreba bogatstva kao prilika da se ljudi bogate u Bogu pomažući oskudne.⁴² Isus je prvi siromah, progonjen radi pravednosti, mi-

---

³⁹W. HARRELSON, *nav. dj.*, str. 191. Na str. 192. on donosi pokušaj prericanja Dekaloga za naše vrijeme:

1. Nemoj imati više od jedne vrhunske vjernosti (ultimate allegiance).
2. Nikakvo zemaljsko dobro neka ti ne bude vrhunska životna vrijednost (ultimate loyalty).
3. Ne koristi se religijom na štetu drugih.
4. Ne zlorabi vrijeme određeno za odmor.
5. Ne zlostavlja članove obitelji.
6. Ne nanosi nasilja ljudskim osobama.
7. Ne krši vjernost koju traži seksualna ljubav.
8. Ne prisvajaj život ili dobra drugih.
9. Ne nanosi zla drugima zloporabom ljudskog govora.
10. Ne čezni za životom ili dobrima drugog.

⁴⁰O korijenu ljudskih prava prema Novom zavjetu, koliko izlaze iz Isusova ponašanja, usp. F. MONTAGNINI, *I diritti umani*, str. 97–118.

⁴¹Usp. komentar Lk 4, 16–30 u H. SCHÜRMANN, *Das Lukasevangelium*, I, Herder, Freiburg 1969, str. 225–244; J. ERNST, *Das Evangelium nach Lukas*, Pustet, Regensburg 1977, str. 167–177; J. A. FITZMYER, *The Gospel according to Luke*, Garden City, Doubleday, New York 1981, str. 525–540; O. DA SPINETOLI, *Luca. Il Vangelo dei poveri*, Cittadella editrice, Assisi 1982, str. 177–187; U. BUSSE, *Das Nazaret-Manifest Jesu. Eine Einführung in das lukanische Jesusbild nach Lk 4, 16–30*, KBW, Stuttgart 1978.

⁴²Usp. D. P. SECCOMBE, *Possessions and the Poor in Luke-Acts*, Linz 1982. M. ZOVKIĆ: »Blaženstva — Isusov poziv na spašeničko i spasotvorno čudoređe

losrdan, mirotvorac. On se u svakoj ljudskoj situaciji osjeća od Boga voljenim i zato spašenim. Siromahe, progonjene, žalosne i mirotvorce zove na čudoređe koje je izraz vjere da Bog spašava i nade u neizgubivo eshatonsko spasenje. U isto vrijeme on prijete svima koji nepravedno gaze prava siromaha, gladnih, žalosnih, progonjenih. On u njima i s njima trpi.⁴³

U paraboli o ludom bogatašu čovjek je na vrijeme zasijao svoje njeve, godina je dobro rodila i on u noći odlučuje srušiti stare žitnice te sagraditi prostranije za novi urod. Bog mu u noći javlja da će ga još te noći lišiti zemaljskog života i pita ga, čije će biti ono što je nagomilao. Bogataš nije kriv što se obogatio marljivim radom i pametnim poslovanjem. Kriv je što se ne »bogati u Bogu« (Lk 12, 21). Iz parabole o nepoštenom upravitelju vidimo da je potrebno na vrijeme stjecati prijatelje (Lk 16, 25). Lazar je spašen ne zato što je bio siromah, nego zato što je siromaštvo prihvatio, što je ostao otvoren za Boga i u siromaštvu. Bogataš je osuđen zato što je u svom bogatstvu vidio vrhunsko životno dobro i nije imao srca za nevolje bližnjih, iako im nije ništa otimao. Najvažniji je tekst evanđelja o Isusovu identificiranju s bolesnima, siromašnima, nezatnima i obespravljenima parabola ili metafora o sudu u Mt 25, 31 – 46. Iako su neki egzegete pokušali pod pojam »malenih« u ovoj paraboli svrstati samo Isusove progonjene vjernike, ipak je opći konsensus katoličkih i nekatoličkih bibličara da se ovdje proslavljeni Krist, koji se predstavlja kao budući sudac svih ljudi, poistovjećuje sa svakim patnikom, a ne samo sa svojim vjernicima.⁴⁴ Isus će ljude suditi prema onome što su činili gladnima, žednima, putnicima i strancima, golima, bolesnima i utamničenima:

»A kralj će im odgovoriti: 'Zaista, kažem vam, što god učiniste jednome od ove moje najmanje braće meni učiniste!' Tada će im on odgovoriti: 'Zaista, kažem vam, što god ne učiniste jednome od ovih najmanjih, ni meni ne učiniste.« (Mt 25, 40–45).

Iako izraz »jedan od ovih najmanjih« u Mt 10,42 označuje samo Isusove misionare, »braća« u 25,40 i »ovi najmanji« u 25,45 ne mogu biti samo misionari ili eventualno krštenici: »Ova braća Sina čovječjeg su najmanji jer ih ljudi ne drže ni za što. Uočimo opet važnost glagola *činiti*, ovdje kao i drugdje u prvom evanđelju: na posljednjem sudu neće vrijediti nakane ni osjećaji nego djela pomaganja. Preiss je divno ustanovio da je na aramejskom Isus mogao upotrijebiti glagol *abad* koji znači činiti i služiti.«⁴⁵ Prema Mateju 12, 48–50, Isus proglašava svojom braćom sve koji zajedno s njime vrše volju Očevu. U Mt 28,10 uskrsli Krist zove Jedanaesticu svojom braćom. Ovdje međutim stoji izraz »moja najmanja braća« (hoi adelfoi mou hoi elahistoi). Joachim Gnilka povezuje to s Isusovim djelovanjem: »Poistovjećivanje Isusa s braćom koja pate ima korijen u neograničenoj pažnji koju je posvećivao takvim ljudima. Ona polazi od povijesnog iskustva koje su ljudi doživjeli s Isusom iz Nazareta, a on je pozivao na nasljedovanje i poticao na sličnu nesebičnost. Mo-

(Mt 5, 3–12; Lk 6, 20–26)«, *Nova et Vetera* 33 (1983), str. 9–19; M. ZOVKIĆ: »Parabola o ludom bogatašu (Lk 12, 13–21)«, *OŽ* 3–4 (1984) str. 255–271, 290–296.

⁴³Usp. H. U. von BALTHASAR, »Die 'Seligkeiten' und die Menschenrechte«, *Internationale katholische Zeitschrift* 10 (1981) str. 526–537.

⁴⁴Usp. E. BRANDENBURGER, *Des Recht des Weltrichters. Untersuchung zu Matthäus 25, 31–46*, KBW, Stuttgart 1980.

⁴⁵P. BONNARD, *L'Evangile selon Saint Matthieu*, Editions Delachaux et Niestlé, Neuchatel 1970, str. 366.

guće je doduše da i ovdje naziv 'brat' označuje, prije svega, kršćansku braću, ali time uključuje sve koji su u nevolji. To prošireno značenje naziva 'brat', koje dolazi samo jednom, može izgledati čudno. Ono ipak znači isto što i bezgranična solidarnost sa svima nevoljnicima u Crkvi i u svijetu. Nadalje, valja uočiti da nije riječ o sudu njegovoj najmanjoj braći. Naravno da i oni stoje s desne i s lijeve strane. Budući da je milosrđe kriterij suda, taj tekst znači hitnu zapovijed Crkvi da čini djela milosrđa. Vjera nije izostavljena. Ona, međutim, pokazuje svoju valjanost u iskazanom milosrđu, a svoju bezvrijednost u uskraćivanju milosrđa. Jesu li poganski narodi izuzeti od obveze vjere? To se ne bi moglo kazati ako imamo na umu ono što je rečeno u 24, 14 i 28, 19–20. Sud kršćanima odvija se, međutim, pred ostalim ljudima i zajedno s njima.⁴⁶

Popis nevoljnih s kojima se Isus solidarizira u naše bismo dane mogli produžiti, što upravo čini Sabor kad u GS 27, citirajući Mt 25, 40, potiče na poštivanje ljudske osobe u današnjemu svijetu. U poštivanju čovjeka, na kakvo Sabor poziva vjernike i sve ljude dobre volje, pripadaju: život i sredstva potrebna čovjeku za dostojan život, pomaganje starcima, stranim radnicima, izbjeglicama, nezakonitu djetetu koje trpi zbog grijeha što ga nije učinilo, gladnome. U kršenje ljudskih prava pojedinaca i grupa Sabor ovdje ubraja: ubojstvo, genocid, pobačaj, eutanaziju, samoubojstvo, sakaćenje, tjelesna i moralna mučenja, psihičke prisile, neljudske uvjete života, proizvoljna hapšenja, deportacije, ropstvo, prostituciju, trgovinu bijelim robljem i mladeži, nedostojne uvjete rada. Sa svima koji trpe solidarizira se Krist, opći Spasitelj i Sudac. Ali ne zato da mi kršćani nekome predbacujemo sva ta kršenja ljudskih prava, nego da zajedno s drugim ljudima dobre volje pridonosimo njihovu otklanjanju.

Zaključak

Znakovi vremena koje prepoznaje današnja Crkva pomogli su nam da iznova otkrijemo korijene ljudskih prava u Svetom pismu. Svjesni smo da su prije katolički kršćani čitali istu Bibliju kao i mi danas pa su ipak zajedno s drugim ljudima kršili prava robova, krivovjeraca, znanstvenika i drugih. Zato zbog sigurnih korijena ljudskih prava u Bibliji nije dovoljno trijumfalistički upozoriti da smo to uvijek vjerovali i naučavali. Sveto pismo nas odgaja za Boga i ljude, a time i za ljudska prava.

Čovjek je slika Božja, biće odnosa prema Bogu, ljudskoj braći i sestrama. On dozrijeva u ljudskosti otvorenošću za Boga i ljude. Zato drugi treba da mu pomažu da kao pojedinac i član zajednice u sebi usavršuje sliku Božju. Dekalog je i danas povelja o ljudskim pravima ako ga čitamo u kontekstu vremena u kojemu živimo. Isus traži od nas da prava drugih priznajemo, promičemo i razvijamo.

---

⁴⁶J. GNILKA: *Das Matthäusevangelium 2. Teil*, Herder, Freiburg 1988, str. 375–376.

THE ROOTS OF INDIVIDUAL AND COMMUNAL RIGHTS IN THE HOLY SCRIPTURE

Summary

Although the topic of human rights entered the Church agenda from secular sources, the roots of contemporary concepts of human rights can be found in Biblical texts. The author cites the Ten Commandments as an outline of individual and communal rights as well as Jesus solidarity with the downtrodden, poor, sick and disenfranchised.